

blízke i niektoré menej spracovávané úseky a stránky dejín, ako prírodné prostredie, životný spôsob a štýl, každodennosť, mentalita, etnografické aspekty, spolužitie menších skupín atď. – témy využiteľné vo výučbe.

Princíp multiperspektivity. Multiperspektivita („viac perspektív“, „viac pohľadov“) nie je len didaktický princíp a proces, ale tiež predispozícia, schopnosť a ochota posúdiť situáciu z rôznych pohľadov, ktoré sú rovnako hodnotné, ale i rovnako čiastočné, ochota vidieť veci inými očami, učiť sa empatii. Taký spôsob pohľadu na vývoj je síce súčasťou historických metód, avšak aj historici sú často monokultúrni, etnokratickí, univerzalistickí a exkluzívni. Z psychologického hľadiska sa odporúča použiť vo výučbe dva (či maximálne tri) rôzne pohľady na istú udalosť alebo problém.

3.3 Dejepis v Štátnom vzdelávacom programe (ŠVP)

Inovovaný ŠVP predstavuje záväzný národný rámec v Slovenskej republike v kontexte dejepisného vyučovania: pre nižšie stredné vzdelávanie (2. stupeň základnej školy, ISCED 2 A), gymnázium so 4-ročným a 5-ročným vzdelávacím programom a gymnázium s 8-ročným vzdelávacím programom (ISCED 3 A). Kým úplné stredné odborné vzdelanie s maturitou (ISCED 3 A, ISCED 3 B) počíta vo vzdelávacej oblasti *Človek, hodnoty a spoločnosť* aj s predmetom dejepis, v strednom odbornom vzdelaní bez maturity (ISCED 3 C) – už v tejto oblasti nie je zaradené dejepisné vyučovanie, ale iba tematika etickej/náboženskej výchovy a občianskej náuky.

Štátny vzdelávací program reprezentuje prvú úroveň dvojúrovňového modelu vzdelávania. Ide o východiskový dokument na prípravu školských vzdelávacích programov, ktoré reprezentujú druhú úroveň dvojúrovňového modelu vzdelávania. „Dvojúrovňovým modelom vzdelávania sa dáva možnosť každej škole, aby prostredníctvom využitia voliteľných (disponibilných) hodín reflektovala vo svojom školskom vzdelávacom programe špecifické regionálne, resp. lokálne podmienky a požiadavky žiakov alebo rodičov.“ ŠVP vymedzuje vzdelávacie štandardy poskytovaného vzdelávania v *cieľovej, výkonovej a obsahovej* rovine, ktoré tvoria východisko k osvojovaniu a rozvíjaniu funkčných kompetencií žiakov.

„Prostredníctvom vzdelávacích oblastí a prierezových tém preferuje vo výučbe medzipredmetový prístup, teda kooperáciu v rámci jednotlivých učebných predmetov v danej vzdelávacej oblasti a tiež medzi rôznymi oblasťami. Súčasne s týmto prístupom podmieňuje svoju realizáciu uplatňovaním motivačných učebných postupov a vytváraním podporujúcej sociálnej klímy v škole. Kladie dôraz na kvalitu školy, ktorá uplatňuje vnútorné a vonkajšie vyhodnocovanie (evalváciu) svojich programov, procesov a výsledkov. Cieľom ŠVP je podporovať také kognitívne činnosti, ktoré sú vyjadrené pojmami, ako je vlastné aktívne objavovanie, hľadanie, skúmanie, pátranie, zisťovanie niečoho nového, napríklad výsledkov pokusu alebo experimentu, interpretácie či vytvárania rôznorodých verbálnych, obrazových a grafických textov, ktoré tvoria sociálny a kultúrny svet. Vytváranie uvedených kognitívnych činností možno všeobecne zhrnúť najmä do týchto oblastí výchovy a vzdelávania:

- rozvíjať schopnosti žiakov vedieť a chcieť sa učiť;
- posilňovať sebadôveru žiakov v riešení problémov, ktoré sú spojené s učením;

- viesť žiakov k aktívnemu občianstvu;
- podieľať sa na vymedzovaní hodnôt slušného a morálneho človeka.
- ŠVP uvádza tiež základné materiálno-technické a priestorové podmienky na zabezpečenie procesu vzdelávania a požiadavky na vzdelávanie žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. Umožňuje využívanie schválených výsledkov experimentálneho overovania.“

3.4 Miesto dejepisu vo vzdelávacej oblasti

Podľa ŠVP sú vzdelávacie oblasti okruhy, do ktorých patrí problematika príbuzných vyučovacích predmetov. Dejepis spolu s geografiou (jej humánnou zložkou) a občianskou náukou tvoria vzdelávaciu oblasť **Človek a spoločnosť** spolu s príslušnými témami, ktoré sú prítomné aj v iných vzdelávacích oblastiach. Jej cieľom je zoznámiť žiakov s vývojom ľudskej spoločnosti, s najvýznamnejšími spoločenskými javmi a procesmi, ktoré sa premietajú do každodenného života, a umožňujú vnímať svet integrujúco vo vzájomnom vzťahu medzi človekom a spoločnosťou v danom geografickom priestore. Žiaci by mali byť vedení „k pochopeniu vlastného miesta a úlohy v spoločnosti, ako aj k tomu, aby svojimi postojmi a konaním prejavovali občiansku aktivitu, zodpovednosť k sebe, svojim blízkym a krajine, v ktorej žijú“. Vzdelávacia oblasť otvára priestor na kultivovanie individuálnych a spoločenských kompetencií a súčasne rozvíja a upevňuje vedomie príslušnosti k európskemu civilizačnému a kultúrnemu prostrediu. Centrálnou kategóriou vzdelávacej oblasti má byť rozvíjanie, korigovanie a kultivovanie historického vedomia žiakov z potrieb prítomnosti, k čomu prispievajú všetky tri vyučovacie predmety, ktoré ju vytvárajú. Pritom kľúčovú úlohu zohrávajú medzipredmetové vzťahy, ktoré treba kontinuálne metodicky aplikovať v podobe prierezových modelov vo výučbe jednotlivých predmetov.

Július Alberty zhodnotil význam histórie v edukácii a zároveň aj na margo súdobých požiadaviek učiteľskej verejnosti „**o jednoznačnom, objektívnom a pravdivom hodnotení minulosti**“ nasledovne: „História nie je matematika, fyzika či chémia, kde sa dá všetko a bezozvyšku vyriešiť, kde tri a dva je vždy päť, kde prvky zlúčené v určitých pomeroch dávajú vždy tú istú látku a aj gravitácia pôsobí vždy a jednoznačne konštantne. Vývoj ľudstva, spoločnosti, národa sa v matematickom „bezozvyšku“ nedá ani obsiahnuť, ani hodnotiť – tie isté (ak to vôbec takto možno povedať!) komponenty dejinného procesu v inom čase, i v inom geopolitickom či spoločenskom prostredí dávajú iný, nový jav, novú výslednicu. Každý historický proces, každá historická udalosť je jedinečná, neopakovateľná. Je jedinečná a neopakovateľná aj preto, že je mnohorozmerná – horizontálne, čo do spoločenského rozpätia a dosahu, i vertikálne – čo do kontextu s predchádzajúcim a následným vývojom. Každý jej rozmer má svoje hodnoty. Valorita takto vydelitímovaných zložiek či položiek nie je súmerateľná, nie je to zlučovanie ekvivalentných jednotiek ako v matematike. Výslednica nie je ani výsledok napr. protikladne pôsobiacich síl ako vo fyzike. Všetky komponenty historického vývoja sa nikomu nepodari súčasne skvantifikovať a skvalifikovať do dvoch jednoznačných polôh – do polohy: dobré a zlé. To je nemožné a nepotrebné, pretože **spoločenský život a vývoj je nedeliteľný!** To je podľa mňa **principiálny metodologický a metodický základ** prezentácie učiva histórie žiakom – študentom. Analýza spoločenského života na jeho jednotlivé zložky je vedecký postup bádania a poznávania a môže byť i vyučovacím postupom, ale vypreparovanie jednotlivých zložiek, resp. pohľad na fakt optikou

druhotných, následných javov – považujem za nevedecký, jednostranný, účelový, zaváňajúci tendenciou zahmlievať základný spoločenský biotop, alebo odľahčovať podstatu faktu. A ďalej... Na rozdiel od prírodných vied nositeľom historických procesov sú ľudia, subjektívne faktory a do procesu poznávania a hodnotenia histórie vstupujú rôzne politické, národné, konfesijné – až osobné, filozofické a morálne kritériá, ktoré môžu hodnotu historického vývoja umocňovať, ale aj stlmovať – až negativizovať. Úsilie, resp. domáhanie sa jednoznačného, objektívneho, pravdivého hodnotenia má aj ďalší logický defekt: **vyklučuje inú alternatívu poznávania a hodnotenia, vnucuje schematické ponímanie, ktoré je ahistorické a už tým neobjektívne** a keď ho metodicky domyslíme, potom takéto chápanie vývoja je sterilné, kontraproduktívne.“ (Aktuálne problémy výučby dejepisu na školách v Slovenskej republike, 1995, s. 3)

3.5 Prierezové témy

Vhodným prostriedkom na ovplyvňovanie postojov, hodnotového systému žiakov a ich konania sú *prierezové témy*, ktoré sa svojím obsahom a výchovným zameraním premietajú do vymedzených vzdelávacích oblastí, dopĺňajú ich, prepájajú ich obsah s aktuálnym dňom v spoločnosti, s každodennou skúsenosťou žiaka a konkrétnej triedy. „V tomto zmysle prierezové témy priaznivo ovplyvňujú proces utvárania a rozvíjania funkčných kompetencií žiakov. Prierezové témy sa môžu realizovať ako súčasť učebného obsahu vyučovacích predmetov alebo prostredníctvom samostatných projektov, seminárov, vyučovacích blokov, kurzov a pod. Súčasne prierezové témy môžu tvoriť samostatný vyučovací predmet z rámca voliteľných (disponibilných) hodín. Obidve formy sa môžu aj ľubovoľne kombinovať. Účinnosť pôsobenia prierezových tém sa môže zvýšiť relevantnými mimoškolskými aktivitami.“ Zo šiestich prierezových tém uvedených v ŠVP predstavujú z dejepisného hľadiska najzaujímavejšie: **osobnostný a sociálny rozvoj, environmentálna výchova, mediálna výchova a multikultúrna výchova**. Kľúčovou je tematika multikultúrnej výchovy, keďže územie Slovenska od praveku vždy bolo multietnickou a multikultúrnou krajinou. S multikultúrnou výchovou úzko súvisí *regionálna výchova a tradičná ľudová kultúra*, vo svojom obsahu ešte hlbšie sa zaoberajúce živým a hodnotným hmotným a nehmotným kultúrnym dedičstvom Slovenska.

3.6 Vzdelávacie štandardy v dejepise

Vzdelávacie štandardy určujú požiadavky pre žiakov (v rámci konkrétneho časového intervalu, teda ročníka, stupňa), ktoré sú formulované ako kompetencie a v nich sú obsiahnuté vedomosti, zručnosti, postoje a hodnoty v kontexte vymedzeného obsahu vzdelávania. Obsahujú *štruktúru učebných cieľov, výkonové požiadavky* a vymedzený *rámecový učebný obsah*. Vzdelávacie štandardy predstavujú základné východisko k mnohostranne chápanej výučbe. Nemôže ísť len o ich mechanické plnenie. Sú dôležitým podkladom na realizáciu osobného plánovania, tvorby špecifickej stratégie a taktiky na výučbu jednotlivých predmetov. Z hľadiska vymedzeného učebného obsahu je mimoriadne dôležité uvedomovanie si pojmov a vzťahov medzi nimi, napr. pomocou ich zobrazenia do pamäťových myšlienkových máp, ktoré sa potom stávajú základným

prostriedkom efektívnejšieho upevňovania a systematizácie nadobudnutých kompetencií žiakov.

Stanovené štandardy – *obsahové* a *výkonové* – by si mali učitelia viac špecifikovať s prihliadnutím na aktuálne kognitívne schopnosti svojich žiakov. Čiže vzdelávací štandard treba chápať v tom zmysle, že žiak nemá byť pasívnym aktérom výučby a konzumentom hotových poznatkov, ktoré si má len zapamätať a následne zreprodukovať, ale aj vytvárať ich v aktívnej činnosti.

Vzdelávací štandard predstavuje jednak súhrn faktov a faktorov, stanovujúcich výkony a obsah vyučovacieho predmetu, jednak program rôznych činností a otvorených príležitostí na rozvíjanie individuálnych učebných možností žiakov. Vzdelávací štandard pozostáva z charakteristiky predmetu a základných učebných cieľov, ktoré sa konkretizujú vo **výkonovom štandarde**. „*Je to ucelený systém výkonov, ktoré sú vyjadrené kognitívne odstupňovanými konkretizovanými cieľmi – učebnými požiadavkami. Tieto základné požiadavky môžu učitelia ešte viac špecifikovať, konkretizovať a rozvíjať v podobe ďalších blízkych učebných cieľov, učebných úloh, otázok, či testových položiek.*“

K tomu sa priradzuje **obsahový štandard**, v ktorom sú uvedené pojmy ako kľúčový prvok vnútornej štruktúry učebného obsahu. „*Učivo je v ňom štruktúrované podľa jednotlivých tematických celkov a v chronologickom usporiadaní. Je to základ vymedzeného učebného obsahu. To však nevylučuje možnosť učiteľov tvorivo modifikovať stanovený učebný obsah v rámci školského vzdelávacieho programu podľa jednotlivých ročníkov. Vzdelávací štandard z dejepisu ako program aktivity žiakov je koncipovaný tak, aby vytváral možnosti na tie kognitívne činnosti žiakov, ktoré operujú s pojmami, akými sú hľadanie, pátranie, skúmanie, objavovanie lebo v nich spočíva základný predpoklad poznávania a porozumenia minulosti. V tomto zmysle nemajú byť žiaci len pasívnymi aktérmi výučby a konzumentmi hotových poznatkov, ktoré si majú len zapamätať a následne zreprodukovať.*“

Napr. pri téme *Z historikovej dielne* (1. ročník štvorročných gymnázií) sú uvedené nasledujúce výkonové štandardy. Žiak vie/dokáže:

- rozpoznať zvláštnosti, osobitosti histórie a dejepisu,
- vysvetliť, prečo historik spoznáva minulosť nepriamo,
- sprostredkované zdôvodniť dôležitosť kritického prístupu k historickému prameňu z hľadiska jeho autenticity a dôveryhodnosti,
- rozlíšiť primárne a sekundárne historické pramene,
- rozpoznať druhy historických prameňov,
- špecifikovať postupne súbor adekvátnych analytických otázok k školským historickým prameňom,
- zdokumentovať postupne na príkladoch rôzne interpretácie minulosti,
- analyzovať školské historické pramene k danej tematike.

Obsahovými štandardmi sú:

- historik ako pátrač po stopách minulosti,
- historické pramene, školské historické pramene
- osobitosti historikového poznávania, prameň z „prvej a druhej ruky“
- základné analytické otázky: Kto je autorom prameňa? Kedy bol napísaný prameň? Čo je obsahom prameňa? Komu bol prameň určený? Aký bol zámer autora prameňa?

3.7 Charakteristika predmetu dejepis

Výučba dejepisu bola a je determinovaná **(a)** aktuálnymi spoločensko-politickými pomermi (od ktorých závisí, či je liberálna, pluralitná, totalitná, etnocentrická), **(b)** stavom historickej vedy (najmä na úrovni poznávania národných/štátnych dejín) a **(c)** chápaním didaktickej hodnoty poznávania minulosti. Podľa ŠVP: „Učenie o histórii začína vtedy, keď žiak zameria svoju pozornosť napríklad na základe otázky, záujmu či vonkajšieho podnetu vo vzťahu k histórii ako celku a vníma z nej vybrané primerané materiály z minulosti. S týmto materiálom potom pracuje pomocou vecnej analýzy. Ďalším jeho krokom je interpretácia popísaného a hľadanie vzťahov k iným historickým svedectvám. Následne žiak hľadá historický i osobný význam, vytvára hodnotový súd. Ten sa potom stáva východiskovým bodom pre proces komunikácie s ostatnými a podnecuje ďalšie otázky vo vzťahu k minulosti, prítomnosti a budúcnosti. Môže rovnako tak viesť ku konaniu, vytváraniu produktov žiakovej činnosti, k vlastnému zobrazeniu a výkladu histórie, čo možno tiež chápať ako určité rozšírenie histórie ako celku. Všetky tieto naznačené kroky možno zhrnúť do nasledujúcich špecifických kompetencií učenia sa o histórii. 1. pozorovanie 2. analýza 3. interpretácia 4. hodnotenie 5. produkcia.“

Hlavnou funkciou dejepisu má byť kultivovanie historického vedomia žiakov ako celistvých osobností a uchovávanie kontinuity historickej pamäti v zmysle odovzdávania historických skúseností – či už z miestnej, regionálnej, celoslovenskej, európskej alebo svetovej perspektívy. Ide predovšetkým o postupné poznávanie takých historických udalostí, javov a procesov v čase a priestore, ktoré zásadným spôsobom ovplyvnili vývoj slovenskej i celosvetovej spoločnosti a premietli sa do stavu našej prítomnosti. Prostredníctvom dejepisu si žiaci postupne osvojujú kultúru spoločenskej komunikácie a demokratické spôsoby svojho konania, pretože chápanie, vnímanie a porozumenie historických procesov predstavuje jeden zo základných predpokladov komplexného poznávania ľudskej spoločnosti.

Dejepis – ako uvádza ŠVP – vedie žiakov k vzťahu k vlastnej minulosti cez prizmu prítomnosti ako súčasti rozvíjania, korigovania, kultivovania a zachovávania ich historického vedomia, v ktorom rezonuje i vzťah k minulosti iných národov a etník. A práve tak k pochopeniu a rešpektovaniu kultúrnych a iných odlišností ľudí, rôznych diverzifikovaných skupín a spoločenstiev. Dejepis má aj úlohu prispievať k rozvíjaniu hodnotovej škály demokratickej spoločnosti a pripisuje dôležitosť aj demokratickým hodnotám európskej civilizácie.

V procese výučby dejepisu na základnej a strednej škole sa kladie osobitný dôraz na dejiny 19. a 20. storočia, čo sa odôvodňuje tým, že v nich môžeme nájsť z väčšej časti korene súčasných spoločenských javov i problémov – a tie sú pre mladú generáciu najdôležitejšie. Ako napísal Július Alberty, preferovanie novších dejín má svoju opodstatnenosť, pretože pomáha lepšie pochopiť súčasné spoločenské problémy (keďže väčšina z nich má genézu v bližšej či vzdialenejšej minulosti). Avšak zároveň konštatoval, že: „Absolutizácia najnovších dejín je v rozpore s historickou vedou, s poslaním výučby dejepisu a znamená pre autoritu vyučovacieho predmetu a vyučujúcich nemalé problémy. Výučba dejepisu nemôže nahrádzať politológiu; k odbornému a didaktickému zhodnoteniu je potrebný časový odstup (30 a viac rokov!).“